

MADER BÉLA

A Tudományos Gyűjtemény (1817—1841) Csongrád vármegyei olvasói

A Tudományos Gyűjteményről s előfizetőiről általában

Jelentős, ámde rövid életű kezdeményezések (a kassai *Magyar Museum*, Kazinczy *Orpheusa*, a komáromi *Mindenes Gyűjtemény* és Kármán *Uránia*ja, valamint az erdélyi illetőségű *Erdélyi Muzéum*) után 1817 januárjától 1841 decemberéig, 25 éven keresztül jelenik meg a 19. század első felének egyik kiemelkedő folyóirata, a Tudományos Gyűjtemény.¹ Évi 12, egyenként 6—8 ív terjedelmű kötete a negyedszázados lét végére szinte önmagában is megálló, 300 kötetes kis könyvtárt jelentett. A kezdetben Trattner János Tamás, majd apja, petrózai Trattner Mátvás, végül a vele rokoni kapcsolat révén is társult Károlyi István kiadásában megjelenő folyóiratnak négy szerkesztője is volt. 1817—1818-ban Fejér György, 1819 és 1827 között Thaisz András, őt követően 1828-tól 1832-vel záródóan Vörösmarty Mihály szerkesztette, majd 1833—1836 között Horvát István, míg az utolsó öt évben hivatalosan megjelölt szerkesztő nélkül (minden bizonnyal a kiadó Károlyi ilyen jellegű bábáskodásával) látott napvilágot.

A nevéből is kitűnően polihisztor folyóirat enciklopédikus jellegű, tárgyi sokrétősége a számba jöhető olvasók műveltségének jellege és a magyar tudományosság korabeli szintje következményeképpen szükségszerű volt. A folyóirat történetének, előzményeinek tanulmányozása arról győzött meg bennünket, hogy a nemzeti függetlenség és előrehaladás igen exponált problémakörének az egyes szaktudományok területén is megfigyelhető behatolása sokakat tett érdekeltté egy gyűjteményjellegű tudományos folyóirat létrehozásában és fenntartásában. Az egyes szerkesztők (valamint a mögöttük és körük álló eszmei támogatók) programjai — Fejér esetében az „eredetiség”-program, mely hasznát elsősorban a nemzeti tudományok erőteljesebb művelésének beindításában hajtott; Thaisznál a „közhasznúság” programja, amely a gazdasági vonatkozásokat hozta előtérbe, és mind szélesebb körű közönség megnyerésére törekedett; Vörösmarty esetében a cselekvésnek már valóban reformkori programja; Horvát Istvánnál a bizonyos fokú visszatérés a kezdetekhez, amely ugyan már időszerűtlen volt, de a régi nemzeti kincsek, szellemi termékek tudatosításához járulhatott hozzá — sokakat készítettek támogatásra vagy vitára és ellenkezésre, de mindenképpen gondolkodásra és továbbgondolásra. Valóban sokakat. Ha végigfutunk az egyes évek előfizetői adatain, akkor látjuk,

¹ Történetére vonatkozóan l. FENYŐ István: *Haladás és maradás harca a Tudományos Gyűjteményben.* = *A magyar sajtó története. 1. (köt.) 1705—1848.* Bp. 1979, Akadémiai Kiadó 280—323. és MADER Béla: *A Tudományos Gyűjtemény története. 1817—1841.* Szeged, 1977. 194 l. Gépírat.

hogy általában 600—900 között mozgott az előfizetők száma, s a néhány esetben előforduló minimumok is meghaladják a *Tudományos Gyűjtemény* elődeinek legmagasabbra becsült előfizetői számadatait.

Fejér szerk.	1817: 735 előfizető	Vörösmarty szerk.	1829: 601 előfizető
	1818: 948 „		1830: 684 „
	1819: 762 „		1831: 796 „
	1820: 727 „		1832: 804 „
	1821: 838 „		1833: 830 „
Thaisz szerk.	1822: 881 „	Horvát szerk.	1834: 843 „
	1823: 816 „		1835: 776 „
	1824: 716 „		1836: 766 „
	1825: 683 „		1837: 723 „
	1826: 672 „		1838: 588 „
	1827: 687 „		1839: 243 „
Vörösmarty szerk.	1828: 763 „		1840: 250 „
			1841: 192 „

A *Tudományos Gyűjtemény* előfizetőiről meglehetősen sok információval rendelkezünk, minden év utolsó kötete tartalmazza ugyanis az előfizetők névsorát. A 19. század elejének — néha könyvekben is fellelhető — gyakorlata ez, de nem minden folyóirat s nem is mindig következetesen alkalmazza. Célja nem csupán kereskedelmi-propagandisztikus, hanem kifejezetten hazafias jellegű is, erre még bővebben kitérünk majd. Egyelőre az előfizetők nevének, sok esetben foglalkozásának (társadalmi helyzetének, rangjának) s lakhelyének közlése ahhoz ad segítséget, hogy a 25 év előfizetőinek országos megoszlását, azaz a folyóirat terítését szemrevételezzük. A negyedszázad alatt a *Tudományos Gyűjtemény*-nek — egyenként rövidebb-hosszabb ideig — összesen 3259 előfizetője volt (s ez az évenkénti előfizetői számok ismeretében egy jelentős törzsközönség meglétére utal); 2956 magánszemély és 303 testület, intézmény, olvasói kör, könyvtár stb.² Lakóhelyét illetően az összes előfizető közül eddig 347 személy nem azonosítható pontosan (bár társadalmi rangjuk, hivataluk alapján többségük minden bizonnyal Pest-Budán, ill. Bécsben lakott), vagyis mindössze 10,6 százalék. A fennmaradó 90 százalék közel teljes képet ad a folyóirat országos elterjedtségéről.

A „Horvát és Tót országai vármegyék”-be (Körös, Pozsega, Szerém, Varasd, Verőce és Zágráb) szintén eljutott a folyóirat, itt összesen 31 magánszemély és 1 testület — a Zágrábi Casino Egyesület — fizetett elő. A „másik magyar haza”, Erdély közönsége is érdeklődéssel tanulmányozta a rendszeresen érkező *Tudományos Gyűjteményt*, 98 egyéni és 19 testületi előfizetőt számolhatunk össze. A szűkebb és tágabb értelemben vett külföld is tájékozódhatott: Bécsben 105 magánszemély és 10 testület, Londonban, Párizsban s más külföldi városokban összesen 22 előfizető járatta a folyóiratot rövidebb-hosszabb ideig.

Az adatok egyértelműen bizonyítják, hogy az orgánium a korabeli Magyarország legtávolabbi részeibe is eljutott, ismert volt. S ha figyelembe vesszük, hogy egyes előfizetők több példányra is előfizettek, s hogy a kor szokása szerint a folyóirat első gazdáik közül nem egy olvasás után szinte „körözte” ismeretségi

² Az összes előfizetővel kapcsolatos vizsgáladásokról egy készülő hosszabb tanulmányban számolunk majd be.

Vármegye	Előfizetők			Vármegye	Előfizetők		
	egyéni	testületi	összes		egyéni	testületi	összes
Abauj	41	4	45	Bereg	30	1	31
Arad	64	1	65	Bihar	79	10	89
Árva	5	—	5	Borsod	40	13	53
Bács	53	9	62	Csanád	16	—	16
Baranya	81	11	92	Csongrád	50	6	56
Bars	23	1	24	Esztergom	35	6	41
Békés	27	3	30	Fejér	77	5	82
Gömör	37	8	45	Somogy	57	6	63
Győr	55	10	65	Sopron	38	7	45
Heves	46	21	67	Szabolcs	54	8	62
Hont	19	4	23	Szathmár	95	9	104
Komárom	57	4	61	Szepes	12	3	15
Krassó	11	2	13	Temes	75	1	76
Liptó	3	—	3	Tolna	71	—	71
Mármaros	23	2	25	Torna	6	—	6
Moson	3	2	5	Torontál	36	3	39
Nógrád	39	6	45	Trencsén	10	—	10
Nyitra	18	2	20	Turóc	6	—	6
Pest, Pilis, Solt	138	18	156	Ugocsa	6	1	7
Jász és Kun kerületek	47	26	73	Ung	10	—	10
Buda városa	109	9	118	Vas	73	10	83
Pest városa	273	13	286	Veszprém	94	11	105
Pozsony vm.	65	5	70	Zala	86	8	94
Sáros	14	2	16	Zemplén	40	2	42
				Zólyom	6	—	6

körében az egyes köteteket,³ a testületi előfizetők pedig eleve több tag számára járátták a folyóiratot, a *Tudományos Gyűjtemény* tényleges olvasóközönségét 3259-nél jóval magasabb számmal jelölhetjük.

Pusztán a számadatokból is megállapíthatóan a folyóirat nagy olvasottságnak örvendett. Az első évben létrehozott, magát a Tudományos Gyűjtemény Intézetének nevező, pesti és budai tudósokból álló „szerkesztőbizottság” ugyan hamarosan feloszlott, de a folyóirat indulását igen jól megszervezte. A széles körű olvasóközönség kialakulását a korban lehetséges ütköző felületek kisebbitésével segítette elő. A nyelvi harcok, az ortológia és neológia viharos összecsapásának idején egyaránt közöl mindkét oldalról írásokat, majd helyet ad Kazinczy megbékélést elősegítő híres tanulmányának.⁴ A katolikus és protestáns ellentét tompítására egyrészt „rendszabásaikban” lefektetik, hogy religióval kapcsolatos értekezéseket nem fogadnak el,⁵ másrészt arra törekszenek, hogy a közvetlen szerkesztésben egy katolikus, egy kálvinista és egy lutheránus vegyen részt. A hivatalos felsőbbségnek a folyóiratok iránti határozott ellen-szenvét — s folyóiratuk létebiztonságát is — tekintve, még a megindulás előtt közlik, hogy politikai jellegű cikkeket, értekezéseket nem közölnek, a folyóiratban „helyt nem találnak . . . hazai constitutionkat, polgári kormányunkat

³ FÜLÖP Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp. 1978, Akadémiai Kiadó. 249.

⁴ KAZINCZY FERENC: *Orthologus és neologus nálunk és más nemzeteknél*. = *Tudományos Gyűjtemény* (a továbbiakban TGy), 1819. 9. köt. 3—27.

⁵ OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 4/16.

ócsálló, vagy akár miképp sértegető írások”.⁶ Ezt jó szívvel ígérhették is, de maguk is tisztában voltak vele, hogy a magyar tájak lelkes leírásait, az eddig igen ritka statisztikai adatokat közlő értekezések, a nyelv művelése, megújítása, védelme érdekében született tanulmányok, a dicső magyar múltat, „régiségeket” bemutató történeti cikkek, de még a gazdasági írások és tudományos híradások is közvetve mind telítettek politikummal, hisz céljuk éppen ez is volt. Olyan problémákat vet fel a folyóirat, amelyek többsége országos érdeklődésre tart számot, függetlenül az értekezés beállítottságától, tudományos színvonalától. Teret ad vitáknak, megteremti az első rendszeres, hazai kritikai rovatot. Ország és világ tudományos eseményeiről ad híreket.

Támogatói és ellenlábasai (a szerepek az egyes szerkesztési időszakokban fel is cserélődhetnek) egyben megegyeznek: ha tehetik, előfizetik a folyóiratot, amely különösen az 1820-as években — vetélytárs hiányában is — nemzeti szócsővé válik. S itt térünk újra vissza az előfizetők folyóirat általi felsorolásához. Több ez, mint kiadói propagandafogás. Az ismeretlenségből nevekkel jelöl számokat, akik az ismert személyiségekkel egy felsorolásban rendkívül heterogén gyülekezetet képeznek. Főhercegeket és főpapokat, arisztokratákat valamint kisnemeseket, nádort és kerületi kapitányt, főispánt, szolgabíró, jegyzőt és esküdtet, plébánost, káplánt és protestáns prédikátort, ügyvédet, uradalmi tisztet, kereskedőt és választott polgárt stb. rendkívül laza szállal ugyan, de összefog, mindegyikük egy vonásban legalább megegyezvén: a *Tudományos Gyűjtemény* ország előtt ismert előfizetői körének tagja. Nem szeretnénk ennek a heterogenitásban jelentkező „belső egységnek” a jelentőségét eltúlozni. De a haza történelmét, földrajzát eddigelé többnyire latin nyelven, elnagyolva tanult több ezer ember magyar nyelven, lelkesült hangú írásokból ismerkedni kezd a hazával, megismerkedik városaival, vagy a Baradla-barlanggal, vagy éppen hazai gyógyvizeinkkel, statisztikai adatok segítségével tájékozódhat immár részletekbe menően is, tudomást szerezhet egyes uradalmak gazdasági eljárásairól, felfedezheti, hogy szűk környezetén kívül mennyien élnek még vele egy hazában, magyarok és németek, szlovákok, szerbek, románok és ruszinok, a nemességen kívül polgárok és parasztok, zsellérek és jobbágyok. Nem erősíti meg ez nemzeti tudatukat, vagy éppen nem járulhat-e hozzá ennek kialakításához? Hogy amit erősít vagy kialakít, az a nemesi nemzettudat? Egyértelműen ez sem jelenthető ki. A nemzetnek nemesi nemzetként való létezéséből kiinduló, ebben a tudatban fogant írások mellett — igaz, csekély számban — már ott találjuk pl. Schediusnak, Thaisznak vagy éppen Vajda Péternek a nemzetről írott értekezéseit is, amelyek e nemesi nemzetfogalom réseit is keresgetik, ahol a polgár és jobbágy is becsempészhető. De maradván most csupán az előfizetők-nél, a listászerű közlés annyit mindenképpen elér, hogy az ország lakosainak egy, az állapotok alakításában szerepet vállalható része tudomást szerez egymásról. A listászerű közlés maga is figyelemre méltó. 1828-ig az előfizetők sorrendje: (az első és a harmadik évfolyam kivételével) főhercegek, egyházi méltóságok, világi méltóságok, majd a „többi tisztelt előfizető urak”, betűrendben. A következő évtől (a névsor összeállításáért is felelős szerkesztőnek, Vörösmartynak köszönhetően?) a sorrend a lakhelyek szerinti felsorolás, s az egyes megyéken belül a nevek betűrendje a sorrendi szempont. Ezen a listán egy városi polgár már nemcsak együvé kerül pl. a valóságos belső titkos tanácsos gróf-

⁶ OSZK Kézirattár. Fol. Hung. 4/1.

fal, hanem nevének jóvoltából akár meg is előzheti. Természetesen nem túlbecsülendő adalékok ezek, de a maguk parányi hatásával is hozzájárulhattak ahhoz, hogy a más vidékekről, városokról, az ott élő emberekről való egyszerű ismeretszerzés fejlődésével megteremtődjön egy olyan időszak bekövetkezésének lehetősége és egyben szükségyszerűsége, amelyben a csupán felfedezés átadja a helyét a korábbinál felelősebb törődésnek. Ha egyelőre még a reformok, de előrevivő reformok szükségességének kompromisszumos hangoztatása formájában is.

A Csongrád vármegyei előfizetők

Az előfizetők országos megoszlását feltüntető táblázatból kitűnik, hogy Csongrád vármegye,⁷ amely az ország kisebb megyéi közé tartozik ebben az időszakban, s 1820-as adatok szerint az egy négyzetmérföldre jutó népsűrűséget tekintve, a megyék között az utolsó helyek egyikén áll, előfizetők tekintetében a maga 56 előfizetőjével tekintélyes helyet foglal el. A *Tudományos Gyűjtemény* indulása körüli években közel százezer ember lakta.⁸ A megye, de különösen legnagyobb városa, Szeged a török hódoltság másfél évszázadát követően, a császári közigazgatás kebelében rendkívül hosszú idő alatt tudta csak a megszállást és a helyébe lépő háborús állapotokat kiheverni. A gazdasági és kulturális fel- eszmélés csak a 18. század utolsó, illetve a 19. század első évtizedeiben mutatja jeleit,⁹ tehát a *Tudományos Gyűjtemény* indulása a megyét s főleg Szegedet éppen a minden szempontú „alapozás” időszakában találja. A megye és a város a 19. század első évtizedeire nyelvében és érzelmeiben már túlnyomóan magyar. A *Tudományos Gyűjteményben* a Csongrád megye bővebb esmértetése címmel három folytatásban megjelent értekezés szerint 1817 körül „ki vévén a kevés számú ó hitűeket és zsidókat, a többi lakosok mindnyájan valóságos tiszta magyar nyelvet beszélnek”.¹⁰ A megállapítás bizonyos fenntartásokkal Szegedre is vonatkozatható; tény az, hogy 1836-ban majd Kreminger Antal plébános a palánki Szent Demeter-templomban már beszünteti a német nyelvű prédikációt. Ez ellen a városban már „csak néhány öreg német polgár duruzsolt”,¹¹ s a Szegeden lakó óhitű délszlávok száma, akik a magyar nyelv mellett vallási okokból is intenzívebben használták anyanyelvüket, csak félezer körül van.¹²

A százezer lakos többsége a vármegye akkori tíz legnagyobb helységében él, a szabad királyi város Szeged 28 351 lakót számlál, a mezővárosok közötti sorrendben Hódmezővásárhely az első 23 025 lakossal, követi őt Szentes 14 083

⁷ A tárgyalt időszakot illetően Pest, Heves, Békés, Csanád, Torontál és Bács vármegyék, illetve a Kis Kun Kerület által határolt terület. Jól áttekinthető térképét I. ZSILINSZKY Mihály: *Csongrád vármegye története. 1—3. rész.* Bp. 1897. c. munkája 1. része mellékleteként.

⁸ A TGy adatai szerint (1817. 8. köt. 73. p.) 1816-ban Szegeden kívül a mezővárosokban, falvakban és a „dohányt-termesztő kertészségekben” 68 993 lakost számláltak, Szegeden pedig (1821. 5. köt. 55. p.) 28 351 lakos volt. Ez utóbbi adatot közli REIZNER János: *Szeged története.* 3. köt. Szeged, 1900. 143. p.

⁹ KULCSÁR Péter: *Szeged könyvtártörténete az egyetem alapításáig.* = Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Bibliothecaria. Tom. VII. Fasc. 3. 32.

¹⁰ TGy, 1817. 8. köt. 74. p.

¹¹ CZIMER Károly: *A Szeged-belvárcsi kaszinó százéves története. (1829—1929.)* Szeged 1929. 31.

¹² TGy, 1821. 5. köt. 56.

és Csongrád 9465 lakójával, majd a falvak következnek: Mindszent 4281, az 1776 óta megyeközpont Szegvár 3155, Horgos 2032, Kistelek 2000, Tápé 1452 és Algyó 1087 lélekkel. Folyóiratunk kortárs tudósítója szerint „foglalatosságuk a szántás vetés; dohány-termesztés, leginkább pedig szarvasmarha tenyésztés, és számosabb juh-tartás; mivelnek ugyan szőlőt is; de . . . a szőlőművelést csak mellellegi foglaltosságnak tartják.”¹³ Említést tesz még a szegedi „faragók”-ról (hajókészítőkről) és a tápéi halászsokorról és gyékénykészítőkről. Bármennyire is elnagyolt ez az ismertetés, alapjában véve helyes képet ad a megye szinte kizárólag földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó népességéről. Ez vizsgálódásaink szempontjából elegendőnek is tűnik, mert az e tevékenységet folytató jobbágyok és zsellérek, a dohánytermesztő uradalmi haszonbérlőknek már iskolázottsági, műveltségi szintje is eleve kizárja azt, hogy közülük folyóirat-előfizetők kerülhessenek ki.

A hódoltság időszakában az előző évszázadok teremtette anyagi és szellemi kultúra továbbhagyományozódásának lehetősége csökkent. A rablások, harcok és mézárások elől menekülő szegedi kereskedőket, kézműveseket, művészeket, íróembereket, prédikátorokat és mecénásokat,¹⁴ valamint a megye magyar földbirtokos nemeseinek java részét követően elmenekültek a városokból — pontosabban: nem tértek vissza — mindazok a reformátorok, írók, prédikátorok, akiket a 16. század harmincas éveiben még szülővárosuk küldött külföldi egyetemekre. Ettől számítva a hódoltság időszakában a város szinte egyedüli kulturális tényezője az alsóvárosi ferences kolostor, s az időszakunkra átmentett kultúramorzós katolikus jellegűek. A reformáció elleni erőteljes fellépés is hozzájárult ahhoz, hogy Szeged a 19. század első évtizedében már csaknem teljesen katolikus város. 1818-ban a 28 351 lakos közül 27 598, 1825-ben 32 209 lakos közül 29 456, 1839-ben 32 725 lakos közül 30 358 a római katolikus hiten lévőknek vallja magát.¹⁵ A városból, illetve közvetlen hatókörzetéből elmenekült protestánsok nagy részét Hódmezővásárhely, másokat Szentés fogadja be, amely városoknak lakossága az 1810-es években körülbelül olyan arányban protestáns, mint Szegedé katolikus. E városok a reformáció kultúrájából őriztek meg annyit, hogy közösségüket a súlyos állapotok közepette is összetartották. A megye nagyobb városai, közösségük mindenképpen nagy erőfeszítéseket igénylő fenntartása következtében szinte egyedüli biztosítói lettek a megye 19. századi kulturális fellendülésének. Természetesen e városok lakosságának az említett vonatkozásban csupán töredék részét vehetjük tekintetbe.

A *Tudományos Gyűjtemény* Csongrád vármegyei előfizetőinek bemutatását Szegeddel kezdjük. A folyóirat megindulását követő évben végrehajtott népszámlálás szerint a város lakossága a következőképpen tagolódik: 76 hivatalnok, 3221 polgár, 2036 zsellér, 8726 „férfi gyermek”, 14 298 nő. Mindösszesen 5771 családot jelentenek, és 4131 házban laknak.¹⁶ A folyóirat megszűnése körüli években (pontosan 1839-ben) a város lakossága 32 725, tehát jelentős mértékű növekedés számban nincs, de a század elejétől jelentkező erőteljes polgárosodó tendencia tovább folytatódik. E fejlődés növeli a kulturális igényeket az életmód (lakóház, bútortart stb.) területén, polgári lakóházak épülnek, lerakják az új városháza alapkövét (1799-ben), amelynek ezután egyik részét úgy

¹³ TGy, 1817. 8. köt. 74.

¹⁴ KULCSÁR: i. m. 17.

¹⁵ REIZNER: i. m. 3. köt. 143—144.

¹⁶ Uo. 143. p. és TGy, 1821. 5. köt. 55.

képezik ki, hogy színielőadásokat is tarthassanak benne. Hozzáfognak a városi kórház építéséhez, befejeződik a városképi szempontból is jelentős épület-együttes kialakítása, amely a piaristák liceumát, iskolákat, rendházat és a plébánia épületét foglalja magába.¹⁷ A polgári családok egyike-másika a művészetek pártolása, képek, iparművészeti alkotások és könyvek gyűjtése által a művelt polgári környezet mintáját jelenti a többiek számára. E városi környezetben élnek — ha a földbirtokos nemesek közül többen csak az évnek téli időszakában is — azok, akik közül folyóiratunk előfizetői kikerülnek.

A szegedi előfizetők élére kell helyeznünk a korabeli Szeged jelentős alakját, Vedres Istvánt. 1817-ben már mint „Szeged város eskütt földmérését” találjuk az első előfizetők sorában. Széleskörűen művelt, iskolázott elméjét fiatalságától haláláig szeretett városa érdekében és szolgálatában munkálkodtatja. Életrajzírói, számos méltatója felmentenek bennünket az életrajz, a pálya részletes ismertetése alól.¹⁸ Polihisztor egyéniség, a szó igazi értelmében. Kiváló vízmérnök, invenciózus építész, termékeny szakíró, tehetséges szervező. Városi tisztviselő, városatyai kvalitásokkal.

A *Tudományos Gyűjtemény* alapítói a folyóirat megindításakor elsősorban a pesti és budai, tehát a helybeli tudósokra számítottak munkatársként, de a folyóirat céljairól értesítő körlevelet, amely a címzettet tudós írások, értekezések beküldésére is kérte, a legismertebb vidéki személyiségeknek is megküldték.¹⁹ Bizonyára Vedres is kapott ilyen levelet, hiszen pest-budai körökben már ismert, sőt országosan is. Baráti kapcsolatok fűzték — főleg a szegedi színházi törekvések támogatásából kifolyólag — Kelemen Lászlóhoz, Wesselényi Miklóshoz. Már korábban bensőséges kapcsolata alakult ki Dugonics Andrással, Révai Miklóssal, s a kor más haladó, felvilágosult elméivel. Szakemberként összekötetésben állott Rummy Károly Györggyel és Pethe Ferencsel.²⁰ Utóbbi a *Nemzeti Gazda* című folyóirat tulajdonos-szerkesztőjeként Vedrestől nemcsak írásokat, hanem anyagi támogatást is kapott. Kapcsolatuk, miután Pethe az induló *Tudományos Gyűjtemény* egyik segédszerkesztője lett, bizonyossá teszi, hogy az új folyóirat is számított Vedres szellemi támogatására, s mivel ez a korban többnyire a folyóirat előfizetésével, sőt terjesztésével is együtt járt, anyagi támogatására nemkülönben.

Vedres és folyóiratunk 14 évig tartó kapcsolata idején azonban mindössze két tanulmány látott napvilágot a *Tudományos Gyűjtemény*ben, amely biztonsággal Vedrestől származtatható. Az egyik halála évében, 1830-ban jelent meg *A túl a tiszai nagyobb árvizek eltéríthetőségéről egy két szó címmel.*²¹ A szakember vízmérnöki kvalitásait bizonyító írásnál azonban szempontunkból érdekesebbnek tartjuk a polgár-értelmiségi Vedres gondolatvilágába, elveibe bepillantást engedő korábbi értekezését, *A magyar nemzeti lélekről egy két szó címmel* megjelentet.²² Feltételezhetjük ugyanis, hogy a városban köztisztületben álló, a városi közigazgatásban, a társasági életben jelentős szerepet vivő, a város

¹⁷ BÁLINT Sándor: *Szeged városa*. Bp. 1959. 87—88.

¹⁸ FARKAS László: *Vedres István mérnök élete és működése*. Szeged, 1937. 163 p. és NAGY Zoltán: *Vedres István művészi munkássága*. Bp. (1956), 95

¹⁹ Bizonyosságul néhány példa: 1816. október 2-án Dessewffy József értesíti Kazinczyt: „kaptam én is meghívó levelet”, Kazinczy pedig Szentgyörgyi Józseffel közli, hogy ő is kapott. = Kazinczy Ferenc levelezése. Közzéteszi VÁCZY János. Bp. 1890—1927. 14. köt. 317. és 399.

²⁰ NAGY: i. m. 19.

²¹ TGy, 1830. 6. köt. 3—49.

²² TGy, 1822. 11. köt. 55—75.

legnagyobb magánkönyvtárával rendelkező²³ Vedres elvei, eszméi a vele kapcsolatban állókat, nemeseket és tehetősebb polgárokat egyaránt befolyásolták, ill. bizonyos mértékben jellemzőek e rétegek nézeteire is.

A nemzeti lélekről, nemzeti „character”-ről a 19. század elejétől több írás is napvilágot lát, magában a *Tudományos Gyűjteményben* is.²⁴ Céljuk az, hogy a nemzet mibenlétét, fogalmát meghatározni törekedjenek, s inkább filozofikus, mintsem politikai jellegű okfejtéseikben az ősidőktől fogva létező magyar nemzeti jellemvonások, tulajdonságok elemzésére alapoznak. Vedres munkája nem illik bele teljesen ebbe a vonulatba. Nála a nemzeti lélek felelőlegese a jelen politikai, de főleg erkölcsi állapotának sajátos, a Gyűjtemény számos egyéb értekezésének megállapítására, ideológiai tendenciájára rimelő bemutatását célozza. Értekezését a kor embere számára logikusnak tűnő bevezetéssel kezdi: lélek nem létezik test nélkül, tehát nemzeti lélek sem nemzeti test nélkül. E test állapotától függ a lélek állapota. A nemzeti test „az egy törsoékből, fajból, vagy evvel atyafiságba eredt más nemzetből való, egy fejedelem által, s egy országos alkotmány szerént kormányoztatott népség, öszveségesen véve . . .”. A nemzeti lélek pedig „a minden eggyes embereknek, kik a nemzetet teszik, lelkeik öszve vett gondolkodása módjából származik”.²⁵ E lelket a tirannusok, a despoták uralma megfojtja, alkotmányos uralom alatt azonban minden lehetősége megvan a kifejlődésre. A „constitutionalis ország”-ban az uralkodó éleszti, buzdítja és dicsőségre emelheti, ha az alkotmányt sértetlenül betartja. A magyar nemzeti lélek erőteljességének, hathatós érvényesülésének másik feltétele az erkölcsi kultúrának előmozdítása. Az első feltételt biztosítva látja, a második alakulásában viszont már „vesztegető méreg” befolyását tapasztalja. S ennek fejtegetését tartalmazza az értekezés. A nemzet erkölcsi állapotának romlását főleg külső behatások következményének tartja. Első jelenségment a viselet, ruha idegen mintára történt megváltoztatását említi, ez megvetendő. A másik romlást hozó idegen tényező az idegen nyelv. S itt szinte megismétli nagy tömörséggel már három évtizeddel ezelőtt leírt véleményét.²⁶ Harmadik tényezőként a „frantzia revolutio alatt tanult, s hazánkba betsúszott idegen kertészek” által hirdetett „veszedelmes principiumok” elterjedését veszi számba. Újabb okot lát az idegen tánc, zene, játék és új, idegen viselkedési, az életmódot érintő szokások meghonosodásában. Kiindulópontként feltűnik a konzervatív kishemesi attitűd — Vedres ekkor még nem nemes, de nyilván nem előzmények nélkül kap 1826-ban nemességet és Bihar megyében 300 hold nagyságú, Varasány nevű dominiomot²⁷ — az ezeréves alkotmány sérthetetlenségének alapelveivel s ugyanakkor a császár iránti feltétlen lojalitással, az idegen ruházat és szokások gvadányis kigúnyolásával, de a magyar nyelv jogos védelmével.

Vedres és a *Tudományos Gyűjtemény* kapcsolatához tartozóan meg kell említenünk, hogy egyes vélemények szerint²⁸ Vedresnek még egy értekezése jelent

²³ A tényt több forrás is említi. L. pl. CZIMER: i. m. 13.

²⁴ Pl.: S. [SCHEDIUS Lajos]: *A nemzetiségről*. = TGy, 1817. 1. köt. 57—61. p. és THAISZ András: *Közönséges észrevételek a nemzeti characternek megítélésére . . .* = TGy, 1819. 9. köt. 32—56.

²⁵ TGy, 1822. 11. köt. 56.

²⁶ VEDRES István: *A magyar nyelvnek a hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi elmékedések*. Bécs, 1790., ill. 2. kiad.: Szeged, 1806., és 3. kiad.: Kassa, 1807.

²⁷ CZIMER: i. m. 37.

²⁸ A NAGY Zoltán id. művéhez bibliográfiát készítő VAS Margit véleménye szerint a „Némelly hazafiúi emlékeztető szavak a magyarok nemzeti lelke és characterere felől” (TGy, 1822. 6. köt. 30—56.) értekezést is VEDRES írta.

meg a folyóiratban, ezt azonban nem tartjuk valószínűnek.

A *Tudományos Gyűjtemény* indulása évében, de csak az első évi kötetekre fizetett elő Gerentsér János szegedi hites ügyész. Családja nem szegedi eredetű, a felmenők Vas megyében éltek. Mária Terézia uralkodása idején kerül nemes Gerentsér György az alföldi városba, s sok gyermekének egyike, János 1782-ben itt született. 1817-ben hites ügyész, 1828-ban városi tiszti főügyésszé választották. Élete végéig a városi közigazgatás szolgálatában állott, s munkálkodása elismerése, hogy 1832–36-ban az országgyűlésen követként képviseli a várost. Később városi tanácsnok lesz, majd a büntető törvényszék helyettes főbírája. Szűkebb pátriájában kitűnő jogtudósnak ismerték. 1851-ben halt meg.²⁹ A Gyűjteményben írása nem jelent meg, s kideríthetetlen, hogy egy év múltán miért szüntette be az előfizetést.

Az előfizetők névsorában három éven keresztül találkozunk — 1817 és 1819 között — a nemesi származású Kraller Miklós nevével. Kraller Mihály városi tanácsnok fia ő,³⁰ egyike azoknak, akik családi hagyományokat követve közhivatalt vállaltak. Városi tevékenységéről alig van adatunk. Tudománnyal, irodalommal, könyvek gyűjtésével is foglalkozott, ezt támasztja alá 1801-ben a templomok, kolostorok menedékhely-jogának eredetéről írott jogi doktori értekezése, s az a tény is, hogy a szegedi piaristák könyvtárának gyarapodásához könyvadománnyal járult hozzá.³¹

Gyökerei és férfi leszármazottainak tevékenysége a 18. század első harmadától Szegedhez kapcsolják a híres Kárász-családot. A „szegedi” dinasztia megalapítója Kárász Miklós, aki a Felvidékről 1739-ben írődeáknak kerül a városba, hogy majd jelentős pályát fusson be annak tanácsnokaként. Fia, Kárász István apja nyomdokain haladva a megye alispánja lett, az 1790–91. évi országgyűlésen a nemesi ellenzék egyik vezére. A két unoka, Kárász Miklós és Kárász Benjámín a *Tudományos Gyűjtemény* előfizetői is voltak. Miklós 1817–1819-ben, Benjámín pedig 1818-ban. Kárász Miklós előfizetői időszakában vármegyei főjegyző, 1819-ben alispán. A későbbiekben, 1840-ben megyei országgyűlési követ, s a család ellenzéki hagyományait folytatva Deák Ferencsel együtt szólalt fel az ősiség ellen.³² Kettőjük közül Kárász Benjámín a kiemelkedőbb személyiség, aki a reformkorban Csongrád vármegyének előbb alispánja, majd főispánja. „Nyíltszívű és egyenes jellemű és okosan újító” — írja róla Czimer Károly, s hozzáteszi, hogy e jellemvonásaihoz „a liberális polgárság bölcsessége járult”.³³ Kárász Benjámint a megye az 1825-ös országgyűlésre követnek választotta. Ekkor családi okokból a megtiszteltetést nem vállalta, de 1830-ban már igen.³⁴ Ha Czimernek a magyaros érzületű városi és megyei honatyák iránt megnyilvánuló maradéktalan elragadtatását több esetben kritikával kell is fogadnunk, Kárász Benjámín esetében a lelkesedés helyénvaló. 1832-ben Klauzál Gáborral olyan javaslatot terjesztett a megyei közgyűlés elé, amely a népképviselési eszme megvalósításának első gyakorlati tervei közé számít-

²⁹ SZABÓ László: *Régi szegedi családok.* = Délmagyarország, 1931. aug. 15. 8. és CZIMER: i. m. 81.

³⁰ GIDAY Kálmán szíves közlése.

³¹ PAP János: *A piaristák Szegedén.* (1720—1886). Szeged, 1886. 324.

³² PÉTER László: *Szeged utcanevei.* Szeged, 1974. 220—221. p. Itt mondok köszönetet Péter Lászlónak a folyóirat szegedi előfizetőivel kapcsolatos adatok felderítésében nyújtott segítségéért.

³³ CZIMER: i. m. 171.

³⁴ ZSILINSZKY: i. m. 3. rész. 2—3.

ható³⁵ az 1848-as forradalom és szabadságharc idején tagja a szegedi hadi választmánynak, s ezért a szabadságharc leverése után az Új-épület foglyai között találjuk.

Mindössze egy évig járatta a folyóiratot Szeged város tisztviselői karának az előzőeknél nem kevésbé illusztris tagja, Kiss József főbíró, polgármester. Családjának eredete nem tisztázott,³⁶ de bizonyára nem nemesi származású, ő maga minden külsőséget is felhasználva ügyel arra, hogy mint a szegedi polgárok feje, a főbíró rangban és tisztességben kevesebb ne legyen a vármegye alispánjánál. A dolmányos, mentés, csákós városi főember a tulajdonos gazda rátartóságával intézte a város ügyeit, bár annak szellemi életére, műveltségi viszonyainak alakítására befolyást gyakorló intézkedéseiről keveset tudunk. Mindenesetre 1833-ban a szegedi piaristák könyvtára könyvajándékot kapott tőle, és a szegedi kaszinó ügyét is pártfogolta.³⁷ 86 éves korában, 1850-ben halálozott el.

Vizsgált időszakunkban a szegedi városi tisztviselők között több nemes is volt. Általában adománybirtok nélküli nemesek, akik tisztviselői jövedelmükből éltek. Közéjük tartozott Hódy Imre, aki a pesti egyetem elvégzése után, ügyvédi oklevél birtokában 1822-ben – ekkor fizet elő a *Tudományos Gyűjteményre* – városi szenátor. 1874-ben mint a város tanácsnoka és az alsóvárosi templom gondnoka hal meg, s az alsóvárosi templomban temették el.³⁸

A Mária Terézia korában a Felvidékről Szegedre származott verbói Szluhacsalád több tagja is városi tisztséget visel a 19. század első felében. Közülük 1823-ban iratkozik fel Szluha Ferenc, akkori városi aljegyző folyóiratunk előfizetői listájára. A következő három évben is megújítja előfizetését, s érdekes módon 1836-ban már mint városi tanácsnok-táblabíró ismét az előfizetők között találjuk, s e második alkalommal is három évig járatta a folyóiratot. Szluháról keveset tudunk, Reizner is csak azt jegyzi fel róla, hogy 1813-ban a városi tisztújítás végrehajtására Szegedre utazó királyi biztos üdvözlésére alkalmi köszöntő versezetet írt.³⁹

1823 és 1826 között előfizető a szegedi származású Náthly József „királyi posta ügyelő”, ezidőben szegedi, majd később budai lakos, aki hivatala mellett irogatott is.

Az alacsonyabb rangú városi tisztviselők között is akad előfizető, Farkas István városi al-adószedő 1830 és 1835 között küldeti meg magának a folyóiratot. Családjának régi szegedi család.

Az 1832. évben kezdi járattatni a *Tudományos Gyűjteményt* Mihályffy József városi hites ügyész. Ügyvédi oklevelét 1828-ban szerezte, tehát fiatal emberként dönt a folyóirat megrendeléséről. A városi kulturális vérkeringésbe több helyütt is bekapcsolódik, tagja a belvárosi kaszinónak, választmányi tagja lesz majd a „Hangász-egyesület”-nek is. 1837-ben a város kiseddóvó intézete javára tartott színelőadásra előjátékot írt A terv címmel, ez 1841-ben Szegeden nyomtatásban is megjelent. Összesen három éven keresztül fizetett elő a folyóiraatra.

Massza József, Szeged város hites földmérője 1833–34-ben járatta a folyóiratot. Róla e ténynél többet nem tudunk.

Elsősorban lakóhely, szegedi ház révén kötődik a városhoz a Bene-család két tagja, szintén előfizetők. Bene Antal a vármegye fiskálisa, amikor 1818-ban

³⁵ BARTA László: *A szentesi örökváltás*. Szeged, 1979. 26.

³⁶ CZIMER: i. m. 12.

³⁷ PAP: i. m. 325.

³⁸ REIZNER: i. m. 3. köt. 18.

³⁹ REIZNER: i. m. 2. köt. 22. A vers címe: Dal Lántzy József megérkezése alkalmára.

elkezdí járattni a folyóiratot. Hét évig, haláláig érkeznek hozzá a Gyűjtemény kötetei. Dolgozik is a folyóirat számára, ő írta a dolgozatunk első felében már idézett, Csongrád megyéről szóló értekezést. Bene József a vármegye főjegyzője és egyben a megye egyik legmaradibb tisztviselője, több alkalommal országgyűlési követ,⁴⁰ később alispán, majd főispáni és adminisztrátori helytartó; 1829 és 1839 között szerepel előfizetőként. Csongrád megyei előfizetőnek azonban csak 1835-ig számíthatjuk, ettől kezdve néhány évig a szomszédos Torontál vármegyében kerületi biztos.

A beniczai Beniczky-család egyike azon megyei nemesi családoknak, amelyek bár nem Szegeden éltek, de fiaik neveltetése (a piaristák szegedi konviktusában), szegedi házuk (ahol a telet általában töltötték), társasági, társadalmi kapcsolataik révén szorososan a városhoz kötődtek. A családból Beniczky Miklós főszolgabíró szerepelt a *Tudományos Gyűjtemény* előfizetési jegyzékén 1834–1838 között, öt éven át.

1840-ben egy évig rendeli a folyóiratot a szegedi birtok nélküli nemes, Müller Ignác, helyettes alispán, főszolgabíró.

Az eddigiekben felsorolt előfizetők mindannyian megegyeznek abban, hogy választott vagy kinevezett tisztségviselők, a Kárászok és Benék kivételével valamennyien városi tisztségeket töltöttek be. Hivatalukban nagy többségben évekig, sokszor halálukig megmaradnak, legfeljebb a hierarchiában lépnek feljebb. Arisztokrata nincs közöttük, a nemesi származásúak is általában csak nobiles armalistae, azaz címerleveles nemesek. Mindennapi tevékenységük folytán — természetszerűen más-más szinten — egy irányító, politikai szempontból befolyásos, bizonyos mértékig zárt réteghez tartoznak. A *Tudományos Gyűjtemény* általuk történt előfizetése azonban nem e zártágnak, az egymás közötti kapcsolatok hatásának eredménye, s nem is divatjelenség. Sokan csak egy-két évig járatták a folyóiratot, holott anyagi körülményeik a rendszeres előfizetést lehetővé tennék; Vedres és a két Bene hosszú előfizetési időszaka kirívó kivétel. Feltehető tehát, hogy az említett tisztségviselők általi előfizetések a magyar kultúra, tudomány, nyelv támogatásának nagyon is általános hazafiúi programja mellett abból is adódnak, hogy ezen tevékenységüket illetően voltaképpen „értelmiségi” szerepet vivő férfiak olyan tájékozódási igénnyel is bírnak az egész ország kulturális-tudományos (s ekkor egyben politikai) ügyeit illetően, amely egy új orgánus esetében legalább a megismerés és megítélés kívánalmát veti fel bennük. Ezzel lehet magyarázni a több, de csak rövid ideig tartó előfizetés tényét. Lényegesnek azt érezzük, hogy a folyóirat megjelenésének egész időszakát tekintve a hazafias felbuzdulás, a kedvtelésből polihisztori magatartás már korábban is jelentkező motívumain kívül e kisnemesi-polgári tisztviselői réteg számos képviselője előfizetésének megtételével szükségesnek véli a folyóirat létezését.

Bár Szegeden csak 1829–30-ban és 1833-ban tartózkodik, a szegedi előfizetők sorába érezzük felveendőnek Kiss Károlyt, az első szegedi akadémikust, a már említett Kiss József főbíró fiát. A katonai iskolát végzett ifjú alhadnagy 1822-ben kezd meg a *Tudományos Gyűjtemény* előfizetését, s egészen annak megszűntéig, 1841-ig előfizető marad. E húsz éves időszak során 1829–30-ban, majd három évvel később főhadnagyként s ezrede „verbung commendánsaként” tartózkodik a városban. Kitűnően képzett katona, érdeklődése azonban

⁴⁰ ZSILINSZKY: i. m. 3. rész. 2—3., 16. és 20.

⁴¹ MÁTRAY Ernő: Kiss Károly. = Vasárnapi Ujság, 1866. 98.

a hadtudományok, hadtörténelem mellett az irodalomra is kiterjed. Az 1820-as évek elején Lembergben ismerkedett meg a szintén katona Szontagh Gusztávval s az ő baráti buzdítása révén a magyar irodalommal. Ettől kezdve lesz munkatársa zsebkönyveknek és folyóiratoknak is. A *Tudományos Gyűjtemény* egyik legtermékenyebb tanulmányírója, hűsz kisebb-nagyobb értekezése jelent meg a folyóiratban. Ezek többsége hadtörténettel, katonai kérdésekkel — ezredének monografikus terjedelmű története, a magyar „alvitézek” hősi tettei, különböző hadjáratok elemző leírása, különböző haderők, köztük 1839-ben még nem is sejtve a tíz év múlva bekövetkező aktualitást, az orosz haderő részletes ismertetése — foglalkozik. Sort kerít arra is, hogy a folyóirat olvasóit megismertesse a lengyel irodalommal, elmondja véleményét a nevelésnek a korban sokak által népszerűsített, Lancaster-szerinti koncepciójáról. 1831-ben a Magyar Tudós Társaság levelező tagja lesz, 1840-ben pedig rendes tag. Irodalmi működésének elismerését a Kisfaludy Társaság rendes tagsága is jelzi.⁴¹ 1848-ban honvéd ezredes, a hadügyminisztérium osztályfőnöke. Világos után mindezt 10 év várfogság a jutalma, de egy év múltán kegyelmet kapott. Szegedhez való szoros kapcsolatát jelzi, hogy a szabadságharcig tagja a belvárosi kaszinónak, amelybe a Szegedre először látogató Széchenyi Istvánt ő vezeti be 1833. szeptember 4-én.⁴²

Egyetlen évig — 1818-ban — fizette elő a folyóiratot Grün Orbán (a korban használatosak a Grün, ill. Urban alakok is) nyomdász. A komáromi születésű, Schmidt Antal bécsi nyomdájában dolgozó faktor nyomda felállítási kérelmét 1801 augusztusában a szegedi városi tanács kedvezően bírálta el,⁴³ s *Tudományos Gyűjtemény* megindulása évében az egyik tanulmány már szegedi ismert nyomdászként szól róla: „Szegeden, Grün Urban, váltó, maga költségén nyomtat közönséges régi kellendős könyveket, és egy magyar kalendariumot nyolctzad rétből, tart 1 szedőt, 2 nyomtatót, esztendőn által feldolgoztat 45 ball papirost.”⁴⁴ Elképzelhető, hogy Grün éppen e közlés nyomán kívánt közelebről megismerkedni a folyóirattal, s fizetett elő rá a következő évben.

Szeged gazdag polgárai (kereskedők, vállalkozók, mesteremberek stb.) közül egyetlen olyan férfiút találunk, akinek járt a *Tudományos Gyűjtemény*. Gruber János vendégfogadás 1835-től négy éven keresztül fizette elő a folyóiratot. Fogadója — sajnos, nem tudjuk pontosan a nevét — nem az egyetlen, ahova rendszeresen érkezik sajtó a vendégek épülésére. 1849-ben Wöber György polgármester elrendeli, hogy a forradalmi kormány ideje alatt megjelent minden hírlapot, újságot, proklamációt, amelyek a helyi vendéglőkbe és kaszinókba jártak, el kell kobozni, s felsorolja mindazon szegedi vendéglőket — összesen 21-et —, „melyekben köztudomás szerint hírlapok tartattak”.⁴⁵ Gruber példája azt valószínűsíti, hogy hírlapok, folyóiratok járatása nem a szabadságharc idején, hanem már korábban kialakult szokás a szegedi vendéglőkben, fogadókban is.

Széchenyi törekvéseinek gyors szegedi visszhangjaként 1829. április 24-én 67 „résztvevő” megalapítja a helyi kaszinót, a „Társaság”-ot. Létrejöttében a gazdag polgárság, elsősorban a kereskedők vittek vezető szerepet, az első

⁴² CZIMER: i. m. 24.

⁴³ SZABÓ Ferenc: *A Grün nyomda és a szegedi sajtó történetéből. (1801—1848)*. = Magyar Könyvszemle, 1970. 343.

⁴⁴ TGY, 1817. 12. köt. 85.

⁴⁵ PÉTER László: *Művelődéstörténeti okmányok az önkényuralom korából. 1849*. = Somogyi-könyvtári Műhely, 1976. 1—2. sz. 41—42.

elnök Götz János „élelmes és szerencsés üzletember”, nagy vagyonnal.⁴⁶ Az egyesület alapításakor, majd később is mind a szervezésben, mind a szellemi irányításban kitüntetett szerepe volt Fadgyas Pál ügyvédnek, akinek nevével 1822-ben találkozunk a *Tudományos Gyűjtemény* előfizetői sorában. Az akkor Sopronban „philosphiát tanuló ifjú” a későbbiekben már nem fizet elő, de az 1830-as években Szegeden egyike azoknak, akik előfizetőket gyűjtenek a folyóiratnak.⁴⁷ A szegedi kaszinó alapszabályban is lefektetett célja a „kelleme és hasznos olvasás mellett a nemesb társalkodás . . .”, s annak ellenére, hogy könyvtár létesítéséről és könyvtáros kijelöléséről csak 1833-ban döntenek a tagok, a *Tudományos Gyűjteményt* már 1830-tól előfizetik. Széchenyi személyes hatásának köszönhetően a városi és megyei nemesek, főbb tisztviselők jelentős része 1833–34-ben kaszinói tag lesz, így a folyóiratnak az előzőekben már felsorolt egyéni előfizetői is. Az első könyvtáros, Miskoltzy István 1833 szeptemberében a kaszinó könyvtáráról is beszámol. Innen tudjuk, hogy már kezdetben „számos bel- és külföldi hírlapok járnak, melyeket a hazai és német nyelven a Társaság megszerez . . .”,⁴⁸ és a könyvtár állományának 1844-ből származó részletezése szerint 20 különböző folyóirati, hírlap van birtokukban a 470 könyv mellett.⁴⁹ A kaszinó tehát lehetőséget ad tagjainak művelődésre és tájékozódásra, s a *Tudományos Gyűjtemény* is 1830-tól a kisszámú egyéni előfizetőkön és baráti körökön kívül szélesebb körben válhat ismertté. Elvileg tehát az egyesületi előfizetés az olvasók számának megsokszorozását jelentheti. E feltételezés általános igazságként való elfogadásától azonban visszatart bennünket az a tény, hogy a Szegedi Egyetemi Könyvtár *Tudományos Gyűjtemény*-kötetei között számos olyan példányra is lelvén, amelyek eredetileg a kaszinó tulajdonában voltak, meg kell állapítanunk: kivételesen jó állapotuk sokszori forgatásra, kézbevitelre nem utal.

A szegedi egyéni előfizetőknek jól kirajzolható második körét alkotják a város egyházi személyiségei. „Szent Ferenc szerzetesei conventje”, a ferences kolostor — már akkor igen értékes és jelentős könyvtára számára — 1823-tól megszakítás nélkül egészen a Gyűjtemény megszűnéséig fizet elő. Ezt megelőzően az 1814 és 1818 közötti időszakban a kolostor plébánosaként is működő Jamnitzky Gerard járattja a folyóiratot három éven át (1817—1819), majd a plébánosként őt követő Ordinantz Konstantin fizeti elő 1819-ben és 1820-ban.

A szegedi piarista rendház szerzetesei közül (létszámuk a század első felében 14—17 között ingadozik) többen megrendelői voltak a folyóiratnak. Előfizetési időszakaik általában hosszabbak, mint az eddig említettekéi, de figyelembe véve a rend azon szokását, hogy tagjai néhány év elteltével tanulmányi vagy oktatási célból más városok rendházaiba kerülnek át, szegedi előfizetőként csak néhány évig szerepelnek. Legtöbbjük nemcsak az ifjúság oktatására, hanem a tudományok művelésére is elkötelezte magát, s jelentős saját könyvtárat is gyűjt. Haláluk után e könyvtárak többségét valamelyik rendházra hagyták, ily módon növekedett a szegedi piarista rendház könyvtárának állománya is. A piaristák az ifjúság oktatása és nevelése kapcsán is sokkal „nyitottabbak” voltak a város irányába, mint a ferencesek. Sok világi ismerősük, barátjuk volt a szegedi tisztviselői—értelmiségi rétegekben is, akiknek több-

⁴⁶ CZIMER: i. m. 15., 19.

⁴⁷ REIZNER: i. m. 3. köt. 156. p.

⁴⁸ MISKOLTZY István: *Szegedi Casino*. = Honművész, 1833. 401.

⁴⁹ REIZNER: i. m. 3. köt. 157.

sége valamikor tanítványuk is volt. Rendházuk könyvtárának állományát e városi emberek ajándékai is gazdagították, s a könyvtárat az ismerős világiak is használhatták. 1830-ban létrejött a piarista gimnázium 2600 kötetes könyvtára is. Mind a rendházi, mind a gimnáziumi állomány, bár egyházi jellegű volt, többségében „világi” tematikájú, tudományos műveket tartalmazott. Különösen érdekes a természettudományos művek nagy aránya. E könyvtárak korszerűsítésére való törekvés összhangban állt azzal az erőfeszítéssel, amelyet a szegedi piaristák az oktatás korszerűsítése, illetőleg a szegedi felsőoktatás megindítása érdekében tettek, s amely a várostól is támogatásban részesült.⁵⁰ Mindez tekintetbe veendő, amikor azt nézzük, hogy a szegedi piaristák is előfizették a *Tudományos Gyűjteményt*, hiszen arra következtethetünk, hogy a folyóirat anyagát oktatómunkájukban is felhasználhatták, s a város világi személyiségeivel is kapcsolatban állván, a felnőtt társadalom köreiből is kisugározhatták. Név szerint a következőket találjuk az előfizetési listán: Grosser János 1814 és 1823 között van Szegeden, iskolaigazgató. 1817-től 1841-ig, tehát a Gyűjtemény megjelenésének teljes időszakában előfizető. Tordy Mihály, a szegedi líceumban a filozófia tanára, 1821-ben és 1822-ben fizet elő. 1822-ben meghal, 146 kötetes könyvtárát a szegedi rendház örökli.⁵¹ Gubitzer Ferenc, a filozófia doktora, igazgató három évig (1822—1824) járatta a folyóiratot. Gruber József kollégiumi rektor 1832 és 1838 között, Orbán Lajos bölcsészdoktor 1830 és 1838 között fizet elő. Karácsonyi Ince líceumi vicerektor 1829-től haláláig, 1833-ig járatta a folyóiratot, amely összesen 344 kötetes hagyatékával együtt szintén a piaristák könyvtárát gyarapította. Az indulástól 1837-ig fizet elő Katona (Mihály) Dienes piarista tanár, bölcsészdoktor, aki Szegeden 1835 és 1837 között tartózkodik. Egyebek között itt kezd el foglalkozni az indigó előállításának problémájával, s a hazai gyártással foglalkozó tanulmánya a *Tudományos Gyűjteményben* jelenik majd meg.⁵² A piarista előfizetők sorát Szücs Józseffel zárjuk, aki 1817 és 1838 között előfizető. de Szegeden csak 1821-ben, majd 1827—1828-ban rendházi tag. Rövid ideig a piarista kollégium is járatta a folyóiratot, 1825 és 1828 között, négy évig.

Szegeden kívül még három olyan város van a megyében, ahonnan a *Tudományos Gyűjteményt* is előfizették. Az egyik Hódmezővásárhely, az 1722. december 5-i királyi adománylevel szerint a Károlyi grófok birtoka⁵³ a városhoz tartozó pusztákkal együtt. Folyóiratunk megindulásakor 23 025 lakosa van, akik közül 11 231 a férfi, nagy többségük református.⁵⁴ A rendkívül kis számú honorácior, tisztviselő mellett mesteremberek és főleg parasztok és jobbágyok lakják.⁵⁵ Bár a Károlyiaknak mind az uradalomból, mind a városból jelentős jövedelmük származott, a művelődés előmozdítása érdekében a 18. században, majd a 19. század első felében vajmi keveset tettek. A város irányítói, tisztviselői előtt is inkább a bátorságos közállapotok fenntartása, mintsem a kultúra előbbrevitele lebegett. Az általános írástudatlanság csak

⁵⁰ KULCSÁR: i. m. 37.

⁵¹ PAP: i. m. 324.

⁵² KATONA Dienes: *A honi indigóról*. = TGy, 1839. 9. köt. 28—42.

⁵³ *A Nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története*. 2. köt. Bp. 1911. 273.

⁵⁴ NAGY Ferenc: *Hód Mező Vásárhely várossa rövid rajzolatja*. = TGy, 1819. 2. köt. 50.

⁵⁵ Az 1825—40 közötti népszámlálási kimutatások néhány jellemző adata:

	1825	1830	1840
házak	3524	3431	3623
tisztviselők, előkelők	34	17	27
polgárok, mesterek	384	383	469
parasztok	1028	1098	1171
jobbágyok, kertészek	2621	2737	2459

Közli: SZEREMLEI Samu: *Hód-Mező-Vásárhely története. 4. köt.* [Hódmezővásárhely], 1911. 128.

az iskolarendszer lassú kiépülésével enyhült, a műveltségi színvonal emelkedése érezhetően a gimnázium létesítése után következett be.⁵⁶ Ilyen körülmények között is akadt azonban néhány olyan tisztviselő, lelkész és uradalmi hivatalnok, aki szívén viselte a közművelés ügyét. Közülük kerültek ki a *Tudományos Gyűjtemény* előfizetői.

A város maroknyi értelmiségének köztisztjelet övezte alakja, Nagy Ferenc 1817 és 1819 között fizetett elő. Eredetileg nem vásárhelyi, hanem szentesi, de már fiatalon Hódmezővásárhelyre költözött. A nemesi származású ifjú nemes ügyvédként indul, majd vármegyei főjegyző lesz, táblabírónak is megválasztják.⁵⁷ A református egyház főgondnoki tisztét is betöltő férfiú a folyóirat 1819. évi folyamában városa rövid történetét is közreadja. Igen jelentős könyvtárat gyűjtött, a 375 kötetet később örökösei a városi gimnáziumnak adományozták.⁵⁸

A tősgyökeres vásárhelyi Kaszap Mihály egy megszakítással tizenkét évi előfizető: 1818—1820 között, majd 1830-tól 1838-ig. Kaszap 1794-ben született, 1818-ban már ügyvédként működik a városban. 1826-tól vármegyei aljegyző, majd az 1832-től a szabadságharcig terjedő időszakban előbb főjegyző, utóbb másodalispán.

A debreceni születésű, Bécsben tanult Tóth Ferencet 1818-ban választják a városi református gyülekezet lelkészévé. Igen hosszú ideig, 1827 és 1837 között 11 évig, megszakítás nélkül járhatja a folyóiratot. Olvasó és írogató ember, vásárhelyi szolgálata idején végig szorgalmasan jegyezte a helyi egyház történetére vonatkozó adatokat.⁵⁹

A város csekély számú katolikusainak 1830-tól plébánosa Mericzay Antal. Váci szentszéki jegyző, majd Mogyoródon plébános, onnan kerül Vásárhelyre. Itt tartózkodása hét éve alatt végig előfizetője a *Tudományos Gyűjteménynek*. 1837-ben váci kanonok lesz, s elhagyja a várost. Nagy Ferenc, Tóth Ferenc és Mericzay Antal neve többször és több vonatkozásban is felbukkan a vásárhelyi krónikákban. Tóth és Mericzay igen jelentős szerepet játszottak 1831-ben, amikor a kolera a várost is elérte. Mindketten tagjai az „Egészségre ügyelő küldöttség”-nek, amelynek fő kötelessége, hogy naponta felmérje a helyzetet, tegyen meg mindent a veszedelem elhárítására, vigyázzon a népre. A küldöttség tagjaként a két pap szükegkórházakat állítot, orvosokat hivatott Aradról és Pestről.⁶⁰ Nagy Ferenc és Mericzay tevékenyen részt vett 1833-ban a Hód-

⁵⁶ HAJDU Géza: *Vásárhelyi egyletek és könyvtárak 1827—1944.* Szeged, 1977. 43—44.

⁵⁷ SZEREMLEI: i. m. 5. köt. 1085.

⁵⁸ HAJDU: i. m. 44.

⁵⁹ SZEREMLEI: i. m. 5. köt. 1156.

⁶⁰ SZEREMLEI: i. m. 3. köt. 479—480. p.

mezővásárhelyi Olvasó Társaság felállításában, amelynek célja „... egyrészt a tudományt és a magyar irodalmat kegyelni, másrészt a helybeni reformált iskola könyvtárát gyarapítani”.⁶¹ A tagok létszámáról tudomásunk nincs, de azt biztosan tudjuk, hogy 1836-tól 1840-ig az olvasótársaság előfizette a *Tudományos Gyűjteményt*, s hogy tekintélyes könyvtárat — közel 700 kötetet — gyűjtött saját erőből és adományokból.

A vásárhelyi előfizetőknek egy jól elkülönülő másik rétege nem annyira a városhoz, inkább a Károlyi-uradalomhoz kapcsolódik. Különböző rangú és beosztású uradalmi tisztviselők, többségükben nem is a környékről származnak. Előfizetőként való jelentkezésük több tényezővel is magyarázható. A folyóirat, különösen 1819-től, Thaisz András szerkesztése idején egyre több mezőgazdasági vonatkozású értekezést közöl, melyekből gyakorlati ismeretek is nyerhetők. Kitüntetetten foglalkozik a hazai mezőgazdasági képzéssel, az uradalmi tisztek teendőivel, helyzetével is. Vörösmarty szerkesztésével pedig a húszas évek végétől egyre nagyobb teret kap Széchenyi törekvései nyomán a haza gazdasági fellendítésének programja is a folyóiratban. Az uradalmi mezőgazdasági tisztek tehát bizonyos mértékig szakfolyóiratot is láthatnak a *Tudományos Gyűjteményben*. De egy másik tényezőt sem becsülhetünk le. Az uradalom birtokosa, az uradalom Pesten székelő „directio”-jának (főigazgatói székének) több tagja s az uradalmi tisztii hierarchia számos reprezentánsa mind előfizetik a folyóiratot, s a felsőbbség példája valószínűleg követésre buzdította az alacsonyabb beosztású uradalmi tiszteket is.

Dubnitzky János uradalmi exactor (számvevő) 1817 és 1818-ban járattja a folyóiratot. Sztrianek János perceptor cassae (pénztárnok) közel 60 éves, amikor 1817-ben megrendeli a folyóiratot, s 3 évig elő is fizeti. Róla bővebbet az uradalom irataiból tudhatunk.⁶²

Az uradalmi hierarchiában alatta helyezkedik el Olsavszky György tisztartó, akiről azt tudjuk, hogy az uradalmi tisztekre jellemző életutat járt meg: egy főúr különböző uradalmában szerény előrehaladással teljesített szolgálatot. 1818-ban mint előfizetőt a főtí uradalomban találjuk. Ezután nagy hiátus következik, majd 1828-ban Suránymegyében fizeti elő a folyóiratot. 1829-ben kerül Csongrád megyébe, itt az első két évben, 1829–30-ban előfizető. Sztrihá Jánosról a vásárhelyi történet röviden emlékezik meg, 1826–1829 között uradalmi inspektor volt.⁶³ Ennek előtte is a vásárhelyi uradalom tisztje kellett legyen, a *Gyűjtemény* 1824-ben mint perceptort, vásárhelyi lakost sorolja előfizetőként.

Dombrády János kasznár a vásárhelyi uradalomban, amikor 1826 és 1830 között, négy éven át előfizető. A nemes ifjú előrehaladása igen gyors, 1818-ban már ispán, előfizetése megtételének idején pedig a még magasabb, kasznári tisztségben található.⁶⁴

⁶¹ HAJDU: i. m. 44.

⁶² „A vásárhelyi kerületben található tiszteknek és conventionalis cselédeknek personalis statusának leírása de anno 1815.” Közli: A Nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. 2. köt. Bp. 1911. 273.

⁶³ SZEREMLEI: i. m. 5. köt. 2. rész. 1146.

⁶⁴ „A csongrád-vásárhelyi és szentesi uradalmakban található írók magukviselésének és iparkodásainak tapasztalása f. é. 1814 Szent György havától Szent Mihály hava utoljáiig hat hónapokra. Vásárhely 22-a Octobris 1814.” Közli: A Nagy-károlyi gróf Károlyi család ... 2. köt. 271.

A folyóirat előfizetőinek országos megoszlását részletesen még nem tanulmányoztuk, így hiányossága dolgozatunknak, hogy a most egy megyében megállapított jellegzetességeket országos képpel nem szembesíthetjük. Előzetes vizsgálataink azonban feljogosítanak arra, hogy megállapíthassuk: országszerte nemcsak sok uradalmi tisztviselő, hanem számos uradalmi igazgatóság is előfizető volt. Sorukban találjuk a Szentés és Vásárhelyi Uradalmi Tisztartóságot, amely 1831–1838 között járattván a *Tudományos Gyűjteményt*, feltételezhetően lehetővé tette a folyóiratba való betekintést a nem előfizető tisztviselők számára is.

Szentés mezőváros hódoltság utáni története egészen az 1836. évi örökváltásig a Harruckernek és a Károlyiak nevéhez fűződik. A város először a Harruckern, majd 1798 után a Károlyi-uradalmak részét alkotta, 1813-ig uradalmi központ is. Az uradalom, a város arculata, a földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkozó önálló gazdálkodás már az 1767. évi urbárium előtt kialakult.

Folyóiratunk megjelenési időszakában, 1827-ben a lakosság száma 15 840, ebből 610 telkes gazda, 1674 házas zsellér, kb. 800 házatlan zsellér volt.⁶⁵ Ami az iparosok, kereskedők számát illeti, 1819-ben 276, illetve 9; 1836-ban viszont már 384 iparos és 33 kereskedő volt a városban. Nemes 1834-ben 74 élt Szentésen, ők úrbéres telkeken dolgoztak, főleg földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, s volt közöttük iparos is.⁶⁶ Tehát életmód és kiváltságok szempontjából lényegesen alig különböztek a jobbágyoktól. A város ügyeinek intézését végző tanács és a bírák főleg a nagygazdák közül kerültek ki. A feudális függőségben élő város szabadságát örökváltás révén 1836-ban nyeri vissza, de a „szabad” Szentés polgárai között már nem találunk Tudományos Gyűjtemény-előfizetőt.

Kiss Bálint a város nevezetes református lelkésze, a Szentés népéről, népi életéről máig is néprajzi forrásként használható, mindenre kiterjedő feljegyzései között olvashatjuk a következőket a 19. század első évtizedére vonatkozóan: „Sok református háznál található biblia, keresztyén tanítások és más kegyes könyvek is és számosan vannak, akik tudományos könyveket is tartanak, néhányan pedig mint Balog István takácmester, nemes Mikec Mihály, Kovács Pál csizmadiamester újságot is járattak”, de azt sem hallgatja el, hogy a „könyvek megszerzését, olvasását még ezidét is úgy nézik az emberek, mint könnyen elhagyható dolgot!”⁶⁷ A széphistóriákat, álmoskönyveket olvasók, csak kalendáriumot forgatók mellett néhány olyan szentesi is találtatik, aki a *Tudományos Gyűjteményt* is előfizeti, olvassa. Első helyen említendő közülük az előbb idézett Kiss Bálint. Vésztőn született 1772-ben, 1795-ben került Szentésre. A tudományok művelője is, több értekezése, tankönyve, egyháztörténeti írása jelent meg. Munkálkodása eredményeképp a Magyar Tudós Társaság levelező tagjának is megválasztották. A folyóiratot 1819-től 1828-ig fizeti elő, s időközben, de még az előfizetés lemondása után is értekezéseket készít számára. Első írása a folyóiratban 1820-ban érdekes témával foglalkozik, a „tserép-zsindelyek” hasznosságával.⁶⁸ 1836-ban egy régi római tábla leírásával foglalkozik,⁶⁹ s részese egy, a folyóiratban lezajló polémiának

⁶⁵ BARTA: i. m. 19.

⁶⁶ Uo. 20., 30. és 35.

⁶⁷ SIMA László: *Szentés város története. 1. köt.* Szentés, 1914. 412.

⁶⁸ KISS Bálint: *A tserép-zsindelyek hasznos voltokról.* = TGy, 1820. 10. köt. 65–81.

⁶⁹ KISS Bálint: *Értekezés a Kápolnai régi emléképről.* = TGy, 1836. 3. köt. 40–48.

is. Fejér György 1839-ben recenziójában erősen elmarasztalja Kiss Bálint ugyanezen évben megjelent, Magyar régiségek című könyvét. Erre válaszol Kiss 1840-ben, majd a vitát Fejér viszontválasza zárja úgy, hogy mindketten kitaranak eredeti álláspontjuk mellett.⁷⁰

Nyolc éven keresztül, 1831 és 1838 között a Szentesi Tudós Olvasó Társaság is előfizet, magáról a Társaságról azonban adatokat nem találtunk.

Bodatz János hites ügyész 1817–1818-ban előfizető. Róla ennél többet nem sikerül kiderítenünk, s ugyanez a helyzet az 1818-ban előfizető szentesi könyvkötő, Varga István esetében is.

A szentesi uradalmi tisztviselők sorában is találunk előfizetőket. Praznovszky György csak egyetlen évben, 1819-ben iratkozik fel az előfizetői jegyzékre.⁷¹ A Szenteshhez közeli Derekegyháza szolgált Zöld Antal, aki 1829-től egészen 1840-ig járatta a folyóiratot. Zöld Antal „ispán 1814 óta, született Zala-Egerszegén . . . 29 éves, nőtlen. szolgál egy év óta, beszél magyarul, deákul és németül. Ezelőtt a keszthelyi Georgicumban szolgált 2 esztendeig” — közli róla a „Derekegyházi nationale”-ban Toronyi Imre ispán.⁷² Csak két évig fizet elő Lederer József kasznár, ki szintén a derekegyházi uradalomban tevékenykedik. 1831 és 1832-ben olvasója a Tudományos Gyűjteménynek.

A szintén Károlyi-birtok Csongrádon a folyóiratnak mindössze két előfizetője volt, mindkettő egy-egy évig. Az 1817-ben előfizető Dömény József földmérő, az 1827-ben előfizető Kövecs József uradalmi írnok volt.

A megyei előfizetők névsora még két név említésével válik teljessé. Feyér Mihály vármegyei esküdt és Hegedüs János huszárfőhadnagy lakóhelyéről nem tudunk, mindketten a harmincas évek elején járatták a Gyűjteményt, az előbbi 1829–1831 között, az utóbbi pedig 1830-ban.

Áttekintvén a *Tudományos Gyűjtemény* Csongrád megyei előfizetőit az 1817–1841 közötti időszakban, azt kell megállapítanunk, hogy szám szerint és országos viszonylatban is jelentősnek mondható a folyóirat járatása, olvasása. Ha több esetben — joggal — feltételezzük az egyedileg rendelt példányok körforgását, ha beszámítjuk a szegedi kaszinó, a vásárhelyi és szentesi olvasótársaságok tagjai közötti „terítését”, úgy tűnik, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* megszerte közismert orgánum volt. Ha az előfizetőket mint egyéneket tekintjük, azt látjuk, hogy kisebb-nagyobb mértékben a megye, egy helység, közösség meghatározó, irányító, befolyásoló személyiségei ők. Többjükéről az is kiderült, hogy a művelődésnek, a magyar kultúra ápolásának és fejlesztésének is munkásai, kulturális egyesületek, iskolák, könyvtárak létrehozói, támogatói, irodalmi és színházi kezdeményezések élénjárói. Néhányan közülük szellemi alkotó munkát is végeznek, mások nemcsak számszerűségben, de tartalom szerint is jelentős könyvtárral rendelkeznek. Ugyanakkor, ha e számban szép előfizetői társaságot alapvető társadalmi hovatartozásuk s társadalmi funkcióik alapján megkíséreljük csoportokba osztani — most elsősorban a folyóirat olvasói rétegeinek megállapítása céljából —, akkor mindössze néhány csoport rajzolódik ki előttünk. A szabad királyi város Szegeden — egy-egy kuriózus kivételtől eltekintve — két nagy csoport alakít-

⁷⁰ A vita lelőhelyei: TGy, 1839. 5. köt. 71–109., 1840. 4. köt. 95–121. és 12. köt. 36–52.

⁷¹ „A vásárhelyi kerületben . . .” Közli: A Nagy-károlyi . . . 2. köt. 274. p.

⁷² „Derekegyházi nationale. Derekegyháza 16-a octobris 1815.” Közli: A Nagy-károlyi . . . 2. köt. 277. p.

ható ki: a főleg nemesi származású városi és megyei főtisztviselők, valamint az egyházi személyek csoportja. A jobbágyi mezővárosok előfizetői körében szintén két nagyobb egység található: a helyi igazgatás — s egyben érdek-képviselő — és a lelkek gondozásának felelősei, valamint jellemző megyei vonásként az uradalmi gazdasági irányítás emberei.

Bizonyos mértékig a megye sajátos, török hódoltság utáni fejlődésével magyarázható helyzetéből következően hiányoznak az előfizetők köréből a tisztségekkel nem rendelkező földbirtokos nemesek. De hiányoznak olyan „értelmiségi” rétegek is, mint például az orvosok, tanárok (a piaristákat leszámítva), tanítók, gyakorló ügyvédek, akik a folyóirat országos előfizetését tekintve más megyékben igen nagy számban jelentkeztek. S szinte teljeséggel hiányoznak a polgári előfizetők: kereskedők, iparosok. Tehát végeredményben a *Tudományos Gyűjtemény* az olvasói rétegeket tekintve — előbbi megállapításainkat fenntartva — megyszerte közismert, de csak nagyon szűk körben ismert folyóirat volt. E szűkkörűség következményein enyhíthet az a tény, hogy a folyóirat viszont többségben olyanok kezébe került, akik lehetőségeiknél fogva az általa terjesztett eszméket, közölt információkat érdemben ítélték meg, használhatták fel.

Érdeemes azt is áttekintenünk, hogy a folyóirat az egyes években hány példányban jár a megyébe:

1817:	11	1824:	7	1831:	13	1838:	10
1818:	15	1825:	5	1832:	14	1839:	4
1819:	13	1826:	7	1833:	15	1840:	5
1820:	6	1827:	8	1834:	14	1841:	2
1821:	6	1828:	9	1835:	13		
1822:	7	1829:	10	1836:	14		
1823:	7	1830:	16	1837:	14		

Összevetvén e táblázat adatait a dolgozat elején található, az egyes szerkesztői időszakokat feltüntető táblával, bizonyos előfizetési tendenciák kiolvashatók. Az induló folyóiratot számaink szerint is igen nagy várakozás előzte meg a megyében, ez juthat kifejeződésre az első három év előfizetőinek számában. A harmadik évben, 1819-ben Thaisz András lesz a szerkesztő. Egyéves munkája s a folyóiratnak adott programja kritikáját láthatnánk a következő évben az előfizetők jelentős csökkenésében. De ettől az időponttól éppen azok nem járatják tovább, akik számára a „közhazsnú” értekezések elsősorban készülnének. Tény azonban, hogy Thaisz egész szerkesztési periódusa alatt igen alacsony az előfizetői szám, amely lényegesen megnő Vörösmarty szerkesztése idején. A „tettek a hazáért” program sikerének könyvelhetnénk az érdeklődés növekedését, ha az ettől az időszaktól sokban eltérő Horvát István-periódus nem rendelkezne szinte ugyanennyi olvasóval. A *Tudományos Gyűjtemény* korszerűtlenné válását jelzi az utolsó évek előfizetési számainak minimuma. Miután az egyes előfizetők többnyire rövid időszakra fizetnek elő, és lemondásaik a legritkább esetben esnek egybe a szerkesztői periódusokkal, az egyesületi előfizetők pedig szinte mindig a folyóirat megszűnéséig előfizetők maradnak, az előfizetési számok alakulása és a *Tudományos Gyűjtemény* programváltásai között Csongrád megyét illetően csak erőltetetten találunk összefüggést.

A *Tudományos Gyűjtemény* 25 éve több ezer értekezésének, recenzióinak, kulturális és művelődési vonatkozású írásainak konkrét hatása a megye előfizetőire aligha elemezhető részleteiben. A legnagyobb hatásnak azt érezzük,

hogyan ez időszak alatt több százan ismerkedhettek meg a megyéből azokkal a gondolatokkal, amelyek az országot foglalkoztatták, s azokkal a politikai hatású kulturális eseményekkel, tettekkel, amelyek országszerte előrehaladást is jeleztek. A több száz közül név szerint csak alig több mint félszázat ismerünk. Nagy többségük a szentesi református lelkész előfizető, Kiss Bálint szavaival vallotta: „Kötelességünk hazánkat szeretni, és azzal a miben lehet jól tenni . . .”⁷³

MADER, BÉLA

Les lecteurs de la revue *Tudományos Gyűjtemény* au comitat Csongrád

L'étude fournit des contributions à l'examen du public lecteur au comitat Csongrád à l'époque des réformes (1825—1848), en tenant compte des données se rapportant aux abonnés de la revue *Tudományos Gyűjtemény* (Collection Scientifique). À la base des informations publiés dans la revue même et à la base d'autres sources aussi, elle établit le degré de diffusion et la base de lecteurs de la revue dans le pays; elle fait des examens particulièrement approfondis à propos des abonnés du comitat Csongrád. Elle tient compte des collaborateurs aussi qui sont originaires du comitat Csongrád. Outre l'examen et la caractérisation des personnages abonnés, elle établit la stratification sociale des lecteurs aussi. Du changement du nombre des exemplaires en vente dans le comitat, l'auteur démontre des tendances d'abonnement.

⁷³ TGy, 1820. 10. köt. 80.